

Dossier

Het zoeken naar passende aanspreekvormen

ALBERT OOSTERHOF

Tussen Nederland en Vlaanderen zijn er verschillen in het gebruik van en de keuze voor een beleefdheidsvorm (u en varianten zoals uw) of een vertrouwelijkheidsvorm (je, jij en varianten zoals jouw). In het Nederlandse onderwijs wordt bijvoorbeeld vaak geklaagd over het gebrek aan elementaire beleefdheid; aan Vlaamse universiteiten is het doorgaans ondenkbaar dat een student de docent zou tutoyeren. In een eerder artikel in Over taal (Oosterhof, 2013) besteedde ik ook al aandacht aan aanspreekvormen in verschillende contexten. In dit artikel geef ik een aantal voorbeelden van andere contexten en genres waar aanspreekvormen verschillend gebruikt worden in Nederland en Vlaanderen. Ik bespreek daarbij enkele recente resultaten van (scriptie)onderzoek dat de afgelopen jaren werd uitgevoerd (Van Opstal, 2011 en Deckers, 2011). Tevens bespreek ik enkele voorbeelden van lopende studies en doe ik suggesties voor toekomstig onderzoek.

Aanspreekvormen in personeelsadvertenties: invloed van opleidingsniveau

In een artikel uit 2007 doet Roel Vismans verslag van zijn onderzoek naar aanspreekvormen in Nederlandse en Vlaamse personeelsadvertenties voor hoogopgeleiden. In de Antwerpse masterscriptie van Charlotte Van Opstal (2011) wordt een uitbreiding gepresenteerd op het onderzoek van Vismans.¹ Het corpus van Van Opstal bevat ook advertenties voor functies op andere opleidingsniveaus. Ze verzamelde 600 personeelsadvertenties in de periode van oktober 2010 tot maart 2011, waarvan 300 afkomstig van de website www.vacature.com (België) en 300 van www.nationalevacaturebank.nl (Nederland). Daarbij hanteert Van Opstal dezelfde werkwijze als Vismans, waarbij advertenties ingedeeld worden in vier categorieën:

- advertenties met alleen u-vormen;
- advertenties met alleen je-vormen;
- advertenties waarin geen van beide vormen voorkomt (vermijding);
- advertenties waarin beide vormen door elkaar gebruikt worden (afwisseling).

In Oosterhof (2013) liet ik enkele resultaten zien uit het scriptieonderzoek van Van Opstal, zonder de data uit te splitsen op basis van het opleidingsniveau vermeld in de advertentie. In onderstaande tabel zijn de uitgesplitste resultaten te vinden. Opleidingsniveau blijkt echter geen duidelijk effect te hebben op het aandeel van advertenties met u-vormen, je-vormen, vermijding of juist afwisseling van beide vormen, zoals de lezer zelf ook kan vaststellen.

	<u>u-vormen</u>	<u>je-vormen</u>	vermijding	afwisseling	totaal
secundair/mbo	24	74	14	11	123
	20%	60%	11%	9%	
bachelor/hbo	65	200	31	29	325
	20%	62%	10%	9%	
master/universitair	8	32	3	9	52
	15%	62%	6%	17%	
totaal	97	306	48	49	500
	19%	61%	10%	10%	

Tabel 1: aanspreekvormen in personeelsadvertenties voor functies op verschillende opleidingsniveaus

Het gebruik van aanspreekvormen wordt dus niet beïnvloed door het opleidingsniveau van de functie waarvoor geadverteerd wordt.

Aanspreekvormen: grammatica, taalvariatie en cultuur

Uit eerder onderzoek blijkt dat het gebruik van u- dan wel je-vormen wél afhankelijk is van de herkomst van de advertentie. Zie daarvoor ook mijn bijdrage uit 2013 in *Over taal*. De vraag blijft of we zo'n resultaat kunnen verklaren in termen van verschillen in culturele waar-

den tussen Noord en Zuid. Het valt immers niet uit te sluiten dat er een ‘taalintern’ verschil is tussen Vlaamse en Nederlandse variëteiten van het Nederlands. Enkele studenten voerden in het kader van een werkcollege ‘Interculturele Communicatie’ een verkennend corpusonderzoek uit naar aanspreekvormen in Duitse personeelsadvertenties. Het materiaal werd verzameld op de vacaturesite <http://www.stellenanzeigen.de/> (februari-mei 2011). De resultaten zijn gepresenteerd in tabel 2:

Sie-vormen	du-vormen	vermijding	afwisseling	totaal
58	1	0	1	60
97%	2%	0%	2%	

Tabel 2: aanspreekvormen in Duitse personeelsadvertenties

In Duits materiaal wordt in de overgrote meerderheid van de advertenties de beleefdheidsvorm gebruikt. Verder is het in het Frans bijvoorbeeld volstrekt ongebruikelijk om iets anders dan een vorm van *vous* te gebruiken in een personeelsadvertentie. Zo’n (bijna absoluut) verschil tussen Duitse (of Franse) en Nederlandstalige personeelsadvertenties is niet een-op-een te vertalen in termen van verschillen in culturele waarden. Hier gaat het ook om een door taalinterne factoren bepaald verschil tussen het Duits en het Nederlands.

Zoals er verschillen zijn tussen het Duits en het Nederlands, zijn er net zo goed verschillen tussen variëteiten van het Nederlands op basis van factoren die losstaan van cultuur. Daarbij kan gedacht worden aan invloed van dialect of tussentaal, waar *u* gebruikt wordt als een vorm van het voornaamwoord *gelgij*.

In elk geval is het opvallend dat in het besproken corpusonderzoek juist een sociaal-cultureel relevante factor als opleidingsniveau geen invloed blijkt te hebben op het gebruik van aanspreekvormen. Het gevonden verschil tussen Noord en Zuid laat zich allicht helemaal niet zo gemakkelijk verklaren als een cultureel bepaald verschil. Daartoe zou eerst uitgesloten moeten worden dat deze variatie toe te schrijven is aan (andere) sociolinguïstische of taalinterne factoren. Allicht laat het gebruik van aanspreekvormen zich beter beschrijven als een ‘multifactorieel’ fenomeen, waarbij ook aandacht gaat naar de grammatica van de Nederlandse voornaamwoorden en de sociolinguïstische context. Daarvoor is het van belang om niet zoals Vismans advertenties in te delen in vier ruwe categorieën, maar binnen advertenties ook de syntactische positie en functie van de aanspreekvormen in kaart te brengen.

Aanspreekvormen in rouwadvertenties

In lopend (scriptie)onderzoek waar ik bij betrokken ben, wordt momenteel ook aandacht besteed aan aanspreekvormen in andere typen advertenties die te vinden zijn in de media. Interessant is om ook te kijken naar aanspreekvormen in familieberichten. In rouwadvertenties blijken er bijvoorbeeld verschillende perspectieven te zijn van waaruit lezers kunnen worden aangesproken en uitgenodigd voor een rouwplechtigheid. De vier belangrijkste mogelijkheden worden geïllustreerd in tabel 3, aan de hand van voorbeelden van rouwadvertenties uit *de Volkskrant* (augustus 2014 - februari 2015). In wat volgt zullen we deze voorbeelden verder bespreken. Op basis van het overzicht in dit artikel kan in vervolgonderzoek een kwantitatieve studie uitgevoerd worden.

Vermijding (zakelijk perspectief)	Lijdende vorm: <i>De afscheidsdienst wordt gehouden donderdag 11 september om 12.30 uur in de parochiekerk HH. Martelaren van Gorcum, Linnaeushof 94 te Amsterdam. (de Volkskrant, 9 september 2014)</i>
	Naamwoordstijl: <i>Het aan de aarde toevertrouwen van Kees vindt plaats om 14.30 uur op begraafplaats Elzenhof, Walstein 99-101 te Harderwijk. (de Volkskrant 6 september 2014)</i> <i>Afscheid nemen van Tom kan op maandag 8 september van 18.00-18.45 in crematorium Eikelenburg, Eikelenburglaan 7 in Rijswijk. (de Volkskrant, 8 september 2014)</i>
	Overig (vaak passieve werkwoorden): <i>De crematieplechtigheid vindt plaats op donderdag 28 augustus om 15.30 uur in crematorium Den en Rust, Frans Halslaan 27 te Bilthoven. (de Volkskrant, 26 augustus 2014)</i>
Vermijding (we-vormen)	<i>Intens verdrietig heb ik afscheid genomen van mijn allerliefste maatje (...) Wij willen Pauline gedenken tijdens een bijeenkomst op vrijdag 15 augustus om 10.00 uur in het Groene Kerkje, Haarlemmerstraatweg 6, 2343 LB te Oegstgeest. Na de bijeenkomst is er gelegenheid elkaar informeel te ontmoeten in het Willibrordserf naast de kerk. (de Volkskrant, 13 augustus 2014)</i> <i>De uitvaartdienst wordt gehouden op woensdag 27 augustus om 12.30 uur in de r.k. kerk H. Bonifatius, Van Vredenburgweg 67 te Rijswijk, waarna wij hem begeleiden naar zijn laatste rustplaats in het familiegraf op de begraafplaats bij de kerk. (de Volkskrant, 23 augustus 2014)</i>
Beleefdheidsvorm	<i>Wij nodigen u uit om samen met ons afscheid te nemen van Aleid op zaterdag 16 augustus om 12.30 uur in de Luxzaal van crematorium Rijtackers, Anthony Fokkerweg 150 te Eindhoven.</i> <i>Vanaf 12.00 bent u welkom in de ontvangkamer van het crematorium, waar gelegenheid is tot schriftelijk condoleren. Na afloop kunt u de familie condoleren in de koffiekamer van het crematorium.</i> <i>U kunt afscheid nemen van Aleid op donderdag en vrijdag van 14.00 tot 15.00 uur en van 19.00 tot 20.00 uur (...). (de Volkskrant, 13 augustus 2014)</i>

Vertrouwelijkheidsvorm	Enkelvoudsvormen (jelij en varianten): <i>Omringd door zijn drie vrouwen is overleden (...)</i> <i>mijn lief, onze papa die de wereld zag als zijn familie (...)</i> <i>Wij herdenken Herman graag met <u>jou</u> op zaterdag 14 februari a.s. (...)</i> <i>Gelegenheid tot samenzijn en condoleren, tussen 15.00 en 17.00 uur in HTTB, Eerste Weteringplantsoen 2-c, Amsterdam</i> <i>Herman is thuis opgebaard. Wil <u>je</u> daar nog afscheid nemen, bel dan 06 (...)</i> (de Volkskrant, 11 februari 2015)
	Combinatie van enkelvoud en meervoudsvormen (jullie): <i>We willen samen met <u>jullie</u> afscheid nemen van Marijn op woensdag 20 augustus om 11.30 uur in de Boszaal van crematorium Jonkerbos, Weg door Jonkerbos 51 te Nijmegen.</i> <i>We vinden het fijn als <u>je</u> een mooie kaart of een briefje met een persoonlijk berichtje of herinnering aan Marijn en een bloem mee wil nemen.</i> (de Volkskrant, 19 augustus 2014)

Tabel 3: Keuze van perspectief en aanspreekvormen in rouwadvertenties in *de Volkskrant*

In rouwadvertenties wordt dikwijls gekozen voor vermindering van voornaamwoorden van de tweede persoon. Er zijn verschillende mogelijkheden om dat doel te bereiken, zoals het gebruik van de lijdende vorm, naamwoordstijl of een passief werkwoord. Met een passief werkwoord bedoel ik hier een werkwoord zoals *plaatsvinden*, dat de schrijver in staat stelt om de handelende persoon niet te noemen. Merk op dat een formulering zoals *de plechtigheid vindt plaats op ...* vervangen kan worden door een passief zoals in *de plechtigheid wordt (door ons) gehouden op ...*

Het aan de aarde toevertrouwen

Men kan zich natuurlijk afvragen of er wel zoiets is als ‘vermindering’ van aanspreekvormen (of andere pronomina) in rouwadvertenties, of dat het gebruik van bijvoorbeeld naamwoordstijl verder niets te betekenen heeft. Maar er zijn wel redenen om aan te nemen dat er sprake is van ‘vermindering’. Een formulering zoals ‘het aan de aarde toevertrouwen van Kees’ klinkt toch nogal geforceerd. We kunnen deze stijlkeuze verklaren uit een neiging om de agens van deze handeling liever niet te noemen. Verder valt op dat er meermaals sprake is van het weglaten van een verplicht argument bij het gezegde, zoals bij de uitdrukking *kennis geven van*:

- Bedroefd, maar met een gevoel van grote dankbaarheid dat wij haar zo lang bij ons mochten houden, geven wij kennis van het overlijden van onze moeder, schoonmoeder, oma en overgrootmoeder (...) (de Volkskrant, 14 februari 2015)
- Met oprecht verdriet geven wij kennis van het overlijden van (...) (de Volkskrant, 13 augustus 2014)

Normaal gesproken krijgt de werkwoordelijke uitdrukking *kennis geven van* een lijdend voorwerp bij zich: je geeft altijd iemand kennis van iets. De reden dat dit lijdend voorwerp niet genoemd wordt in voorbeelden zoals bovenstaande gevallen kan best zijn dat de lezer zodoende niet direct hoeft te

worden aangesproken met *u* ofwel *je*. De keuze tussen die twee vormen zou immers best lastig kunnen zijn voor de opsteller van de advertentie. Enerzijds klinkt de beleefdheidsvorm in deze context erg afstandelijk, maar anderzijds is het gebruik van de *je*-vorm juist in deze ernstige context weer (te) informeel.

Een andere manier om de aanspreekvormen *je* of *u* te vermijden, is door het gebruik van *we*-vormen, zoals in het fragment in de tabel. Het inclusieve karakter van *we* kan versterkt worden door het gebruik van het wederkerige *elkaar*. Als er een oproep is om *na de bijeenkomst (...)* elkaar informeel te ontmoeten, dan kan het gebruik van de vormen *we* en *elkaar* gemakkelijk gelezen worden als een uitnodiging aan de lezers. Uiteraard zijn deze strategieën (gebruik van de *we*-vorm en vermindering door bijvoorbeeld lijdende vorm) met elkaar te combineren, zoals ook blijkt uit sommige voorbeelden in de tabel.

Wij herdenken graag met jou

Veel schrijvers kiezen voor de beleefdheidsvorm *u*, waarbij opvalt dat deze vorm vaak consequent volgehouden wordt. Interessant is echter dat in het materiaal in *de Volkskrant* toch ook een aantal keren de *je*-vorm en varianten gebruikt werden. Ook de beklemtoonde vormen als *jou* komen daarbij voor, wat vermeldenswaardig is omdat de nadruk die zulke vormen hebben het perspectief een nog informeler karakter geeft.

Het voorkomen van zowel beleefdheids- als vertrouwelijkheidsvormen is relevant voor het onderzoek naar aanspreekvormen in relatie tot cultuur (en andere factoren). De vraag is immers in welke mate die (vanuit Vlaams perspectief toch wat exotisch aandoende) *je* en *jou*-vormen ook in Vlaams materiaal te vinden zullen zijn. Momenteel loopt er scriptieonderzoek naar aanspreekvormen in dergelijk materiaal. Daarbij kan ook naar andere subgenres van het familiebericht gekeken worden, zoals geboorte- of huwelijksadvertenties.

In de context van ‘crosscultureel’ corpusonderzoek zijn natuurlijk ook andere (aan cultuur gerelateerde) aspecten van het taalgebruik interessant. Daarbij kan gedacht worden aan de precisie waarmee tijdstippen en locaties vermeld worden en de vermelding van het adres van de uitvaartondernemer (wat in Vlaamse overlijdensberichten gebruikelijk is in tegenstelling tot in Nederland).

Corpusonderzoek naar aanspreekvormen in verschillende advertentie- en aanverwante genres biedt inzicht in de keuzes die de opstellers van deze berichten maken bij het zoeken naar het passende perspectief voor de mededeling. Daarbij is er nog geen volledig zicht op de invloed die de factor cultuur daarbij heeft. Het is duidelijk dat de hierboven besproken data aanleiding

geven tot verder onderzoek, waarbij zowel andere genres (bijvoorbeeld familieberichten) als andere factoren (bijvoorbeeld grammatica en taalvariatie) verder in kaart gebracht worden.

Aanspreekvormen voor grootouders

Naast corpusonderzoek zijn echter ook andere vormen van empirisch onderzoek naar aanspreekvormen van belang om een genuanceerd beeld te krijgen van de cultuurverschillen. Ter afsluiting van dit dossier geef ik nog een voorbeeld van ander scriptieonderzoek naar aanspreekvormen. In haar masterscriptie uit 2011 brengt Sara Deckers in kaart welke pronomina kleinkinderen en grootouders gebruiken om elkaar aan te spreken. Zij onderzoekt of er verschillen zijn tussen Nederlanders en Vlamingen. Haar onderzoek kan worden beschouwd als een vervolgonderzoek op een bepaald onderdeel van het proefschrift van J.A.M. Vermaas, getiteld *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende tot en met de twintigste eeuw* (2002). Vermaas presenteerde daarin de resultaten van enquêteonderzoek naar de manier waarop kinderen hun ouders aanspreken. Deckers voerde in 2011 een vergelijkbaar enquêteonderzoek uit, waarbij echter bevraagd werd hoe kleinkinderen hun grootouders aanspreken. De resultaten over de aanspreekvormen die kleinkinderen naar eigen zeggen hanteren of hanteerden tegen hun grootouders, laten een opvallend beeld zien. Het gaat hier om in totaal 306 geënquêteerde personen uit verschillende leeftijdsgroepen van wie de grootouders al of niet nog in leven zijn en aan wie gevraagd werd te rapporteren over hun gebruik van aanspreekvormen.

Hoe spreek/sprak je je grootouders aan?	Vlaanderen	Nederland	totaal
Meestal met <i>u</i>	11 (5,2%)	55 (58,5%)	66 (21,6%)
Meestal met <i>jel/jij</i>	23 (10,8%)	34 (36,2%)	57 (18,6%)
Meestal met <i>gij/ge</i>	156 (73,6%)	2 (2,1%)	158 (51,6%)
Dat is/was afhankelijk van de situatie	22 (10,4%)	3 (3,2%)	25 (8,2%)
totaal	212	94	306

Tabel 4: Aanspreekvormen voor grootouders

De verhoudingen in het gebruik van de aanspreekvormen *u* en *je* worden nogal beïnvloed door het frequente gebruik van *gij/ge* in Vlaanderen. Deze gegevens vormen overigens een indicatie van de aanwezigheid van deze vorm in het taalgebruik; vanuit dat perspectief is het plausibel om aan te nemen dat die vorm ook invloed kan hebben op het gebruik van de *u*-vorm in personeelsadvertenties (zoals hierboven uiteengezet).

Nog opvallender is dat juist de Nederlanders frequenter de *u*-vorm dan de *je*-vormen inzetten voor hun grootouders. Het omgekeerde is van toepassing op

de Vlamingen. Dit doorbreekt natuurlijk het beeld dat juist in Vlaanderen de *u*-vorm nog gewaardeerd wordt, terwijl in Nederland (bijvoorbeeld in het onderwijs) tutoyeren de norm is. Het is mogelijk dat taalgebruik in de richting van oudere generaties een context is waar juist Nederlanders nog relatief sterk hechten aan beleefdheid.

Hoe het ook zij: voor een goede inschatting van de gewenste aanspreekvorm is een gevoelige antenne nodig. Het gebruik wordt beïnvloed door een complex geheel van factoren en is sterk afhankelijk van de pragmatische context. Data uit verschillende genres en gebruikssituatie zijn nodig om deze vormen in kaart te brengen en de taalgebruiker te helpen het taalgevoel te ontwikkelen dat nodig is om de passende aanspreekvorm te kiezen.

Noot

1. De scriptieonderzoeken waarvan hier enkele resultaten besproken worden, werden begeleid door de auteur van dit dossier.

Literatuur

Deckers, Sara (2011), *Hoe Nederlandse en Vlaamse kleinkinderen en grootouders elkaar wederzijds aanspreken*. Masterscriptie, Lessius Antwerpen.

Oosterhof, Albert (2013), 'Uw pets was verdiend: over onderwijs, beleefdheid en cultuur in Noord en Zuid'. In: *Over taal*, 53-1, blz. 20-22.

Van Opstal, Charlotte (2011), *Analyse aanspreekvormen in personeelsadvertenties*. Masterscriptie, Lessius Antwerpen.

Vermaas, J. A. M. (2002), *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende tot en met de twintigste eeuw*. Utrecht: LOT.

Vismans, Roel (2007), 'Aanspreekvormen in Nederlandse en Vlaamse personeelsadvertenties voor hoogopgeleiden'. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 29-4, blz. 284-308.

Albert Oosterhof is docent Nederlands aan de KU Leuven - campus Antwerpen.

e-mail: albert.oosterhof@kuleuven.be